VK 02-01-10 katern 4 pagina 33

De klassieke politieke partijen hebben het laten afweten; de vitale democratie heeft plaatsgemaakt voor een gedesillusioneerde democratie van angst, geweld en frustratie, met een politiek zonder vooruitzichten.

Door **Hans Wansink**

Koning kiezer heeft geen keus

Ik zat ernaast.
Schrijvend over de opkomst en ondergang van de Leefbaren en de fortuynisten, vijf jaar geleden, had ik het over een populistisch intermezzo. Het had er alle schijn van dat de kiezers, na een doldwaas avontuurtje in het jaar 2002, een jaar later weer eieren voor hun geld hadden gekozen. Het CDA (44 zetels) regeerde met de VVD (28 zetels) en D66 (6 zetels). De Partij van de Arbeid was met 42 zetels een sterke oppositiepartij, de SP was met 9 zetels in opkomst.

Volgens de klassieke politieke theorie hebben alle populistische bewegingen een beperkte levensduur. Ze worden groot door een maatschappelijk knelpunt, dat door de traditionele partijen wordt genegeerd, te politiseren. Zodra zij verantwoordelijkheid moeten dragen, gaat het mis. Losjes georganiseerd rond de leider en onervaren in het politieke handwerk, vallen ze ten prooi aan broedertwisten, schandalen en onkunde. De oude partijen nemen de boodschap van de populisten in aangelengde vorm over. Nieuw leven ingeblazen door een leiderswissel, weten zij de vertrouwensbreuk met hun kiezers te repareren.

Maar deze theorie gaat anno 2010 niet meer op. De vertrouwensbreuk is niet gerepareerd, integendeel. Het wantrouwen tussen kiezers en gekozenen is alleen maar toegenomen. Het populisme blijkt geen intermezzo, maar een duurzaam kenmerk van het Nederlandse politieke bedrijf. Rita Verdonk leek even de kampioen van de dolende kiezers op rechts te worden, maar haar Trots op Nederland voldeed nog wel aan de klassieke populismetheorie. Geert Wilders daarentegen brak spectaculair door bij de verkiezingen voor het Europees parlement van 4 juni 2009; met 17 procent werd de PVV de op één na grootste partij.

Nog opmerkelijker bij deze verkiezingen was hoe zwak de drie grote middenpartijen uit de bus kwamen: het CDA 20 procent, de PvdA 12 procent en de VVD 11 procent. Voor het eerst in de parlementaire geschiedenis behalen deze vertegenwoordigers van de drie hoofdstromingen in de politiek, de christendemocratie, de sociaal-democratie en het liberalisme, gezamenlijk geen meerderheid.

Kakofonie van onbehagen

De boodschap van de kiezers is niet mis te verstaan. De klassieke politieke partijen hebben het laten afweten. Hun vernieuwend en bindend vermogen heb ik (en vele andere beroepswaarnemers) overschat. Ze hebben hun dominante rol in het agenderen van maatschappelijke vraagstukken verspeeld. Mediagenieke activisten, politieke ondernemers en nieuwe formaties hebben het initiatief naar zich toe getrokken. Onafhankelijke media, oude en nieuwe, bieden het platform voor *the politics of the little guy against the big guy.*

De website GeenStijl zet de toon, de reaguurders hakken er – liefst onder pseudoniem – massief en massaal op los en politici die bang zijn de boot te missen, twitteren halfhartig mee in een kakofonie van onbehagen.

Over de mondigheid van de kiezers hebben we niets te klagen. Wel over de kwaliteit van hun participatie. Een generatie geleden prevaleerde nog het positieve burgerschap, waarbij groepsvorming plaatsvond op basis van een gemeenschappelijke identiteit of een gezamenlijke maatschappelijke doelstelling. Burgers organiseerden zich, stelden eisen aan de staat, debatteerden met politici en gingen de straat op in de optimistische verwachting dat ze serieus werden genomen.

Nu overheerst het negativisme van de verwijten, de beschuldigingen en de bedreigingen. Politieke actie is vandaag de dag rekening en verantwoording eisen, de besluitvorming blokkeren, procederen. De integriteit van de politieke klasse wordt betwist. Het uitvoerend overheidspersoneel, de agenten, lokettisten, brandweerlieden, ziekenbroeders, buschauffeurs en treinconducteurs wordt belaagd door wat Arthur Docters van Leeuwen antiburgers noemt.

De vitale democratie heeft plaatsgemaakt voor een gedesillusioneerde democratie van angst, geweld en frustratie, met een politiek zonder vooruitzichten. Dagblad *Trouw* vroeg het na de Europese verkiezingen aan PVV-stemmers. Marc van Kampen, ICT'er, stemde vroeger CPN. Hij zegt: 'Als op het terrein van de integratie niet keihard wordt opgetreden, is over dertig jaar de sharia ingevoerd en moeten alle vrouwen een hoofddoek dragen.' Esther Kraayenbrink, directeur van een drukkerij, stemde vroeger nooit. Zij draait er niet omheen: 'Wilders is natuurlijk een onuitstaanbare man. Veel te ongenuanceerd, veel te schreeuwerig. Je moet er niet aan denken dat hij snel premier wordt. Dat is hetzelfde als een opgeschoten 18-jarige tot president-directeur van Shell benoemen. Maar toch: de PVV benoemt de problemen, en dat is heel wat.'

Illustratie Ien van Laanen

> Alles kraakt in zijn voegen, het onderwijs, de zorg, de sociale zekerheid, de jeugdzorg

En die problemen vallen niet weg te poetsen. Nederland raakt achterop. Het gebrekkig functioneren van de overheid en haar instellingen domineert nu al tien jaar de parlementaire agenda. Alles kraakt in zijn voegen, of het nu gaat om het onderwijs, de zorg, de sociale zekerheid, de jeugdzorg, de immigratiedienst, het openbaar vervoer, het justitiële apparaat, de inburgering, de woningproductie of de infrastructuur. We kunnen de *performance*-crisis van de overheid benoemen in zeven plagen.

De zeven plagen

*** De autistische staat. Beleidsterreinen vallen ten prooi aan een gesloten bestuurlijke elite die zich afsluit voor kritiek van betrokkenen en ervaringsdeskundigen. De onderwijsvernieuwingsdrang is hiervan nog steeds het schoolvoorbeeld. Een kleine sekte adviseurs, bestuurders, onderwijsspecialisten in de Kamer en bewindslieden kon jarenlang zijn onhoudbare opvattingen over de inrichting van het onderwijs van bovenaf doordrukken. Tegenspraak wordt effectief geweerd. We zien dit verschijnsel ook op het terrein van het milieu of bij infrastructurele projecten als de Betuwelijn.

*** Het opgefokte bestuur. In plaats van zich tevreden te stellen met een *politics of repair,* geven bestuurders zich over aan grote prestigeprojecten waarvan niemand de noodzaak kan aantonen. De uitbreiding van het vliegveld Twente, de Blauwe Stad in Oost-Groningen en de Belle van Zuylen-toren bij Utrecht zijn daarvan voorbeelden. Terwijl de ontspoorde automatisering van de Belastingdienst nog lang niet is vlot getrokken, dient zich met het megalomane Elektronische Patiëntendossier het volgende digitale drama alweer aan.

***Het uitgeholde bestuur. Dit is het spiegelbeeld van het opgefokte bestuur. Doordat de ambtelijke deskundigheid bij de beslissers is weggeorganiseerd, zijn bestuurders niet in staat tegenspel te bieden aan projectontwikkelaars en uitvoerders van grote werken. Die slokken dan ook een veelvoud van de tijd en het geld op dat was begroot. Denk aan de Noord-Zuidlijn, de Amsterdamse musea of de hogesnelheidslijnen.

*** De gebroken beloften. Nederlandse politici beloven meer dan ze kunnen waarmaken. Behalve D66 waren ze bijvoorbeeld met z'n allen tegen verhoging van de AOW-leeftijd. De PvdA slikte de belofte in om een referendum over het Verdrag van Lissabon te houden. Hoe zal het gaan met Uruzgan? Weinig kiezers geloven dat alle Nederlandse soldaten daar aan het eind van dit jaar zijn vertrokken, zoals de meerderheid van de Kamer heeft afgesproken.

*** De verneveling van verantwoordelijkheden. Marc Chavannes van *NRC Handelsblad* bedacht deze uitdrukking voor het democratisch tekort dat ontstaat door de privatisering van overheidstaken. Bewindslieden en volksvertegenwoordigers willen niet aangesproken worden op de kwaliteit van de publieke dienstverlening. Het gevolg is dat de kiezers zich teleurgesteld van de politiek afwenden.

*** Het onvermogen tot democratisering. Betrokkenheid bij de politiek ontstaat alleen wanneer kiezers medeverantwoordelijk worden gemaakt voor politieke beslissingen. Nederland is, veertig jaar na het einde van de verzuiling, nog altijd een 'geleide democratie' (naar het woord van H.J. Schoo). Een solide meerderheid van de kiezers is sinds jaar en dag voor een direct gekozen burgemeester en voor referenda. Zelfs D66 loopt daar niet echt meer voor warm, zodat dit cruciale thema alleen door populistische bewegingen wordt opgepakt.

*** De vloek van de coalitiepolitiek. De verkiezingsstrijd heeft geen relatie met de daaropvolgende kabinetsformatie en met het te voeren beleid. Profileringsdrang van partijen maakt identificatie met het regeringsbeleid onmogelijk. Het gevolg is dat het beleid wordt gedepolitiseerd, door het uit handen te geven aan ambtenaren, planbureaus, adviescommissies, de Europese Unie en maatschappelijke organisaties. Per saldo levert dat vooral meer van hetzelfde op. Jan Peter Balkenende zelf ziet in elk geval nauwelijks verschil tussen de vier kabinetten die hij heeft geleid.

Het parlement zelf verkeert overigens nog in de ontkenningsfase. Conclusie van de Parlementaire Zelfreflectie, die de Tweede Kamer afgelopen zomer ondernam: 'Het parlementaire systeem staat er in Nederland relatief gezien goed voor (…) Nederland wordt over het algemeen redelijk goed bestuurd, de politieke betrokkenheid van burgers is in elk geval niet ondermaats.'

In werkelijkheid was de opkomst bij de Europese verkiezingen minimaal en de uitslag een afstraffing van de gevestigde politieke orde. De aanhang van de coalitie is, volgens de peiling van TNS Nipo van 21 december, gezakt van 80 naar 51 zetels. Na de Kamerverkiezingen, gepland in mei 2011 (maar het zou me niet verbazen als het komend najaar al zover is) tekent zich een nachtmerriescenario af van een coalitie die uit minstens vier partijen moet bestaan om een meerderheid in de Kamer te hebben.

De *inner circle* aan het Binnenhof houdt al serieus rekening met een kabinet dat bestaat uit VVD, CDA, D66 en PvdA. Dat zou volgens menige regent eigenlijk de enige 'verstandige' optie zijn. In feite is het natuurlijk het ultieme zwaktebod van een coalitiestelsel dat in de ogen van de kiezer allang geen genade meer vindt. Als zo'n coalitie-van-het-smeltende-centrum al niet aan innerlijke spanningen te gronde zou gaan, dan wordt die wel aan stukken gescheurd door de linkse en de rechtse oppositie.

Herstel van een gezond politiek leven waarin de kiezer daadwerkelijk iets te kiezen heeft, is ondenkbaar zonder een hergroepering van partijen. Dat de PVV van Wilders met 17 procent van de stemmen de Nederlandse politiek in gijzeling kan houden, komt alleen maar doordat de andere partijen zo klein zijn. In een stelsel van evenredige vertegenwoordiging – zoals bij ons – kan een partij pas het initiatief naar zich toe trekken als zij goed is voor zo'n 30 procent. De KVP, het CDA en de Partij van de Arbeid hebben die spilpositie tussen 1945 en 1989 vervuld, omdat ze rond de 50 zetels konden scoren.

Bij de laatste peiling van TNS Nipo haalt geen enkele partij de 30 zetels. Die partijtjes gaan bovendien in het aanstaande verkiezingsseizoen al hun energie steken in het overdrijven van de minieme verschillen met hun directe concurrenten. Zodat ze, eenmaal geroepen samen te werken in coalitieverband, onherkenbaar vervreemd zullen zijn voor de ontgoochelde kiezers.

Rechts-linkspatroon

Kiezers wisselen weliswaar gemakkelijk van partij, maar hun opvattingen over de belangrijke vraagstukken zijn tamelijk consistent. Met andere woorden: als kiezers van partij veranderen, blijven ze in de buurt. Hergroepering met uitzicht op 30 procentsformaties kan dan ook volgens het klassieke rechts/links-patroon plaatsvinden. Hans Wiegel heeft al een voorzet gegeven door te pleiten voor samenwerking tussen alle liberale partijen, van PVV, via Verdonk en de VVD naar D66. Volgens TNS Nipo zou dat zelfs een 40 procentspartij van 71 zetels opleveren!

Realistischer is op dit moment een samenwerking tussen VVD en D66, goed voor 44 zetels. Een christelijke formatie van CDA, ChristenUnie en SGP komt bij TNS Nipo niet verder dan 32 zetels. Het drukt het CDA wel op het feit dat ook deze partij niet meer zoals vroeger het politieke spel van Nederland kan domineren. PvdA, SP en GroenLinks komen gezamenlijk op 46 zetels. Dat is een aantal (zeker als de Partij voor de Dieren ook mee zou doen) waarmee het politiek initiatief voor links weer binnen bereik komt.

Uiteraard zijn er ook andere combinaties denkbaar (PVV-VVD, samen 51 zetels; D66-PvdA-GroenLinks, samen ook 51 zetels). Mij gaat het erom duidelijk te maken dat geen enkele van de bestaande partijen nog de politieke power kan ontwikkelen om een deuk in een pakje boter te slaan.

Hans Wansink was vanaf 1999 politiek commentator van *de Volkskrant*. Binnenkort keert hij terug naar de Amsterdamse redactie.